

Przystanek historia

<https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/powstanie-warszawskie/96966,Nekropolia-Powstania-Warszawskiego.html>

Cmentarz Powstańców Warszawy (2009). Fot. Wikimedia Commons/domena publiczna (autor: Noctua)

ARTYKUŁ

Nekropolia Powstania Warszawskiego

OKRES HISTORYCZNY

(1939-1945) II wojna światowa (1945-1948) Pierwsze lata Polski Ludowej (1948-1956) Stalinizm w Polsce (1956-1970) Od Października do Grudnia (1970-1980) Od Gdańska do Gdańska (1980-1990) Epoka Solidarności

Autor: KRZYSZTOF PAWLUCZUK 01.11.2023

Powstanie Warszawskie jest dziś tematem szeroko obecnym w przestrzeni publicznej. W Warszawie od 2004 r. funkcjonuje jego muzeum. Każdego roku 1 sierpnia, w całej Polsce i w wielu miejscach na świecie, organizowane są

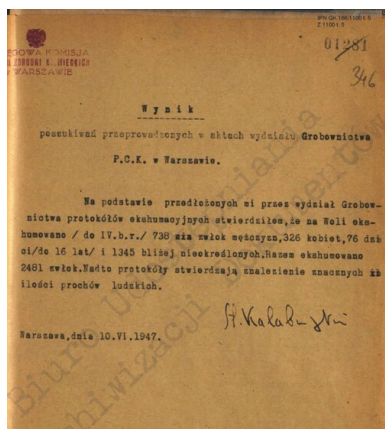
uroczystości upamiętniające wybuch walk, którym towarzyszą liczne koncerty, wystawy czy gry miejskie. Na mapie stolicy jest jednak miejsce, które nie jest do końca znane i kojarzone z warszawską irredentą. Jest nim Cmentarz Powstańców Warszawy na Woli, otwarty 29 listopada 1945 r.

W 1945 r., kiedy w miejscu przyszłego cmentarza rozpoczęto składanie doczesnych szczątek ofiar, trudno było mówić o podniosłej atmosferze. Przed komunistycznymi władzami rezydującymi w Warszawie stanął bardzo nagły i niebezpieczny problem pochowania setek tysięcy zwłok oraz prochów ludzi wymordowanych podczas Powstania, których nie można było grzebać na już istniejących cmentarzach.

Tymczasowe groby wypełniały ulice, place, kanały i podwórka budynków. Znaczna ich część została odsłonięta podczas nalotów, bombardowań i dalszych powstańczych potyczek. W drugiej połowie tego roku Biuro Odbudowy Stolicy ustaliło, że zwłoki będą składane w pobliżu parku im. gen. Józefa Sowińskiego na Woli.

Pogrzeb Powstańca. Fot. z zasobu IPN

Pismo OKBZN w Warszawie z 10 czerwca 1947 r. do PCK z informacją o wyniku, przeprowadzonych w aktach wydziału grobownictwa, poszukiwań dotyczących prac ekshumacyjnych na Woli. Z zasobu IPN

Groby na ulicach Warszawy, sierpień-wrzesień 1944 r. Autor zdjęcia: Eugeniusz Lokajski. Fot. z zasobu IPN

Prochy i zamilczanie

Na wspomnianym obszarze, obejmującym w latach powojennych ponad 10 ha gruntu, aż do początku lat pięćdziesiątych XX wieku chowano szczątki ludzi, którzy stracili życie w okresie całej II wojny światowej. Jednak przytłaczająca ich część to ofiary samego Powstania, zarówno żołnierze, jak i – stanowiące najliczniejszą grupę – osoby cywilne. Wśród nich znajduje się przede wszystkim 50 tysięcy osób zamordowanych w pierwszych dniach sierpnia 1944 roku na Woli, aczkolwiek pochowano tu również uczestników wojny 1939 r., batalii o stolicę w 1945 r., więźniów Pawiaka, Żydów pomordowanych na stadionie Skry, a nawet funkcjonariuszy milicji walczących po wojnie z podziemiem niepodległościowym.

Największy pogrzeb, zorganizowany przez

Polski Czerwony Krzyż, miał miejsce latem 1946 r., kiedy na wojskowych ciężarówkach przewieziono ponad sto trumien, w których złożono szczątki ok. 15 tysięcy osób, blisko 5 ton ludzkich prochów.

Największy pogrzeb, zorganizowany przez Polski Czerwony Krzyż, miał miejsce latem 1946 r., kiedy to na wojskowych ciężarówkach przewieziono ponad sto trumien, w których złożono szczątki ok. 15 tysięcy osób, blisko 5 ton ludzkich prochów. Na miejscu stworzono kurhan, do którego je przesypano.

Łącznie na wolskim cmentarzu spoczywa ok. 104 tys. osób, których ciała i prochy pochowano w kurhanie oraz w 177 masowych mogiłach.

Wybitni architekci – prof. Romuald Gutt w części urbanistycznej oraz inżynier ogrodnik Alina Szoltz odpowiedzialna za zieleń – wykreowali pierwszy projekt nowej nekropolii. Koncepcja zakładała stworzenie miejsca pamięci wkomponowanego w przestrzeń parku. Pod koniec lat czterdziestych XX wieku rozpoczęto nawet wstępne prace zmierzające do realizacji tego planu. Niestety zdecydowanie negatywny stosunek PRL-owskich władz zarówno do Powstania Warszawskiego, jak i w ogóle do tego miejsca, sprawił, że nigdy nie doszło do jego wdrożenia.

**Grób zbiorowy w Warszawie,
lipiec 1945 r. Fot. z zasobu IPN**

**Groby z okresu Powstania.
Warszawa, pl. Trzech Krzyży róg
Wiejskiej. Fot. z zasobu IPN**

Zbiorowy grób 128 osób

**poległych w czasie Powstania
Warszawskiego; Warszawa, ul.
Czerniakowska. Fot. z zasobu IPN**

Kolejne lata takiej polityki sprawiły, że cmentarz uległ rujnacji. Mimo popaździernikowej odwilży ciągle obowiązywał oficjalny zakaz stawiania nowych nagrobków i umieszczania na nich nazwisk poległych, nie wspominając już o pełnych informacjach ukazujących tragiczne tło powstania tego miejsca.

Wyjść z anonimowości

Krajobraz cmentarza w czasach stalinowskich wypełniały anonimowe, prowizoryczne mogiły, niejednokrotnie stawiane przez rodziny ofiar nocami, a następnie demontowane. Pewien przełom nastąpił na początku lat sześćdziesiątych XX wieku. Według kolejnego projektu artysty rzeźbiarza Tadeusza Wyrzykowskiego, wzorującego się na założeniach prof. Gutta, nastąpiło uporządkowanie terenu i postawienie długich rzędów pionowych nagrobków. Niejednokrotnie uznaje się, że dopiero w tym momencie nadano temu miejscu rzeczywisty charakter cmentarza.

W PRL faktyczną zwierzchność nad cmentarzem sprawował ZBoWiD, decydując jakie nazwiska mogą się pojawić na tablicach, a jakie są tam zdecydowanie niepowołane. Działo się tak nawet w przypadku zidentyfikowania pochowanej osoby. Jeszcze kilka lat po 1989 r. obowiązywał regulamin zabraniający umieszczania bez zezwolenia właściwych danych osoby spoczywającej w konkretnym grobie.

Niestety zdecydowana większość pierwotnego terenu, na którym umiejscowiono pochówki, została zaorana. Dokonano tego pomimo znajdujących się tam ziemnych grobów, a nawet tymczasowych pomników.

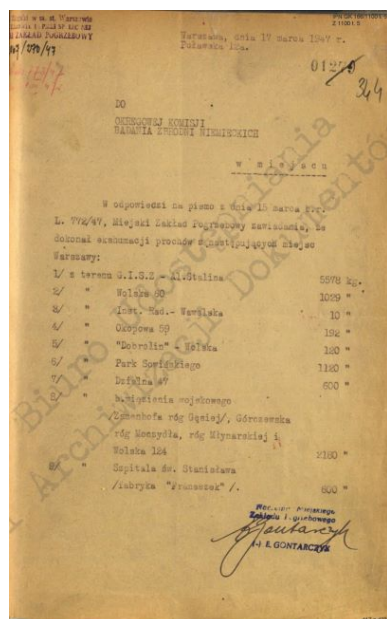
Powierzchnia nekropolii została w ten sposób radykalnie ograniczona do obszaru nieco ponad hektara.

Fragmentaryczna zgoda pozwoliła na pojawienie się danych ok. czterech tysięcy ludzi, co stanowiło jedynie niewielki odsetek całości. Co ciekawe, jeszcze kilka lat po 1989 r. obowiązywał regulamin zabraniający umieszczania bez zezwolenia właściwych danych osoby spoczywającej w konkretnym grobie.

Podobnie jak inne miejsca pochówku w stolicy cmentarz administracyjnie podlegał władzom miejskim, jednak faktyczną zwierzchność i kontrolę nad nim sprawował Związek Bojowników o Wolność i Demokrację. To właśnie ta organizacja decydowała, jakie nazwiska mogą się pojawić na tablicach, a jakie są zdecydowanie na cmentarzu niepowołane. Działo się tak nawet w przypadku zidentyfikowania pochowanej osoby.

Groby na podwórzu w Warszawie,
1945 r. Fot. z zasobu IPN

Pismo Miejskiego Zakładu

**Pogrzebowego do OKBZN z 17
marca 1947 r. dotyczące
przeprowadzonych ekshumacji. Z
zasobu IPN**

**Główna część założenia
pomnikowego Polegli
Niepokonani na Cmentarzu
Powstańców Warszawy na
warszawskiej Woli (z uroczystości
rocznicowych 1 sierpnia 2022 r.).
Fot. Sławek Kasper (IPN)**

Fragmentaryczna zgoda pozwoliła na pojawienie się danych ok. czterech tysięcy ludzi, co stanowiło jedynie niewielki odsetek całości. Co ciekawe, jeszcze kilka lat po 1989 r. obowiązywał regulamin zabraniający umieszczania bez zezwolenia właściwych danych osoby spoczywającej w konkretnym grobie.

Dopiero na przełomie wieków Cmentarz Powstańców Warszawy zaczął być odpowiednio upamiętniany w przestrzeni miejskiej. Najpierw wpisano go do rejestru zabytków, a obszar pierwotnych pochówków objęto ochroną, później otrzymał status cmentarza wojennego i opiekę władz państwowych. Wieńczący kurhan pomnik Polegli Niepokonani, odsłonięty w latach siedemdziesiątych XX wieku, uzyskał znaki Polski Walczącej, wzniesiono ołtarz z krzyżem, odrestaurowano tablice masowych mogił. Jedną z kluczowych ról w tym procesie odegrał Komitet ds. Cmentarza Powstańców Warszawy przy Światowym Związku Żołnierzy Armii Krajowej. Co najważniejsze: nekropolia zaczęła być jednoznacznie oznaczana na mapie miasta, a jej teren wzbogacono o tablice wyczerpująco informujące o tym, jakie były dzieje tego miejsca i kto został tu złożony.

Obecnie nekropolia cały czas jest dopracowywana i uzupełniana o kolejne elementy nadające temu miejscu rangę, na którą zasługuje. Elektroniczna wersja ksiąg cmentarnych czy Izba Pamięci to tylko niektóre z nich. Corocznie mają tu miejsce jedno z głównych uroczystości upamiętniających wybuch Powstania Warszawskiego oraz oddających cześć ofiarom tych tragicznych wydarzeń.

**Z uroczystości rocznicowych na
Cmentarzu Powstańców
Warszawy na Woli 1 sierpnia
2022. Fot. Sławek Kasper (IPN)**

Więcej interesujących materiałów na profilu Archiwum IPN

COFNIJ SIĘ